

Szczepański, Janusz

"O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919-1921", oprac. Marek Jabłonowski i Adam Koseski, Warszawa-Pułtusk 1999 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 32/4, 209-213

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

bezwzględnie Wasylowycz, a nie Wasyliowycz. Jeżeli Łewko, to także Walentyn i Leonid, a nie Walentyn i Leonid. Jeżeli Kost', to i Hryc', a nie Hryc. Co do końcówek nazwisk, uwaga jest tylko jedna: w nazwiskach typu Czornyj, Pewnyj niepotrzebnie obcinana jest ostatnia litera.

Termin Galicjanie na określenie mieszkańców Galicji znajduje się wprawdzie w słownikach, ale w tej książce brzmi on tak, jakby nie był na swoim miejscu. Może pisać: Haliczanie? Termin ten ugruntowany jest w polszczyźnie, np. w nazwie Ukraińska Halicka Armia. Niektóre nazwy, jak np. mało znane Ingermanlandia i Przedlitawia, należałoby objaśnić w przypisach.

* * *

Konstrukcja książki zaproponowanej czytelnikom przez J. J. Bruskiego pozwala na jej rozbudowywanie i wzbogacanie. Autor wskazuje wątki, które są z braku informacji na razie tylko zarysowane i wymagają dalszych badań, lub też te, które zbyt mocno wykraczają poza temat. Może też być poddana zabiegom „kosmetycznym”, jeżeli Autor uwzględni kilka uwag zawartych wyżej. Tak czy inaczej książka J. J. Bruskiego stanie się niewątpliwie podstawą usystematyzowanej wiedzy o najbogatszych w wydarzenia pierwszych latach Centrum Państwowego URL na wychodźstwie.

Emilian Wiszka
Toruń

Oniepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919-1921. Oprac. Marek Jabłonowski i Adam Koseski, Warszawa-Pułtusk 1999, ss. 978

Po wydaniu drukiem dokumentów dotyczących Bitwy Warszawskiej 1920 r.: część I, 13-17 sierpnia (1995 r.) i część II, 17-28 sierpnia (1996 r.) oraz dokumentów dotyczących Bitwy Niemeńskiej 1920 r. — część I, 29 sierpnia-19 września (1998 r.), badacze dziejów militarnych pierwszych lat Drugiej Rzeczypospolitej doczekali się kolejnej znakomitej edycji materiałów źródłowych.

Z inicjatywy i staraniem władz Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku oraz Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, a przede wszystkim prof. dr. hab. Adama Koseskiego i prof. dr. hab. Marka Jabłonowskiego, ukazał się tom I *Komunikatów Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego*, obejmujący lata 1919-1921.

Zadaniem Autorów wspomnianej serii wydawniczej jest ukazanie zmagania o niepodległą Rzeczypospolitą i jej granice niejako z trzech perspektyw: wojskowej (komunikaty III Oddziału Operacyjnego NDWP), wewnętrznej kraju (komunikaty i raporty odpowiednich instytucji wojskowych) oraz zagranicznej (raporty i informacje Biura Propagandy Zagranicznej Prezydium Rady Ministrów).

Zasób materiałów źródłowych do dziejów wojskowości pierwszego okresu Drugiej Rzeczypospolitej jest duży, lecz jednocześnie dalece niekompletny, zwłaszcza jeśli chodzi o dokumenty operacyjne. Duże straty w zasobie aktowym dowództw grup operacyjnych i taktycznych oraz niższych ogniw dowodzenia spowodował niewłaściwy system gromadzenia i zła organizacja pracy służby archiwalnej. Bolesław Waligóra pisał w swym opracowaniu pt. Gen. Stachiewicz a rozwój prac i służby archiwalnej w wojsku, Warszawa 1936, s. 4 (mps): „Organizując służbę archiwalną w wojsku, nie mieliśmy żadnego prawie doświadczenia, nie posiadaliśmy ludzi, którzy zetknęli się ze służbą archiwalną w wojsku i mieli odpowiednią praktykę i dlatego

też nie umieliśmy rozwiązać zadania zbierania, gromadzenia i przekazywania akt w czasie wojny". Wiele tych akt zostało zniszczonych już w czasie wojny 1920 r.

Stosunkowo najlepiej zachowały się akta Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Fakt ten zainspirował Marka Jabłonowskiego i Adama Koseskiego do wydania drukiem komunikatów Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Oddział III NDWP funkcjonował w ramach Sztabu Generalnego, utworzonego dekretem Rady Regencyjnej już 25 października 1918 r. Sam Oddział III Operacyjny został powołany rozkazem Naczelnego Dowództwa 9 maja 1919 r. Pierwszym szefem Oddziału III był ppłk Julian Stachewicz, a od lipca 1920 r. — płk Tadeusz Piskor. Oddział III NDWP został zlikwidowany zarządzeniem NDWP z 21 kwietnia 1921 r. po Traktacie Ryskim i ostatecznym ukształtowaniu granic II RP.

Do zadań Oddziału III zaliczano m.in. prowadzenie stałej rejestracji wydarzeń wojennych i działań bojowych na frontach poszczególnych formacji WP oraz wydawanie codziennych komunikatów.

W zamierzeniu Autorów edycji tom I „umożliwi badaczom dziejów najnowszych wypełnienie luki w ich naukowym warsztacie. Ułatwi spojrzenie na potyczki i bitwy stoczone w latach 1919-1920, a także na operacyjną stronę kampanii”.

Wydanie drukiem komunikatów Oddziału III NDWP powinno zwłaszcza usatysfakcjonować historyków wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920 r. oraz wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919 r. Tom ten może być także przydatny badaczom dziejów Powstania Wielkopolskiego, jak również konfliktu zbrojnego z Czechosłowacją w latach 1918-1919.

Praca składa się ze wstępu oraz dokumentów z lat 1919-1921. Początek roku 1919 stanowi wyraźną cezurę w dziejach Wojska Polskiego, walczącego przede wszystkim o korzystny kształt granicy wschodniej Drugiej Rzeczypospolitej. Problem przywrócenia dawnych ziem wschodnich Rzeczypospolitej stanowił priorytet polityki zagranicznej Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego. W planach Piłsudskiego dominowała koncepcja federacyjna, polegająca na nowym uregulowaniu wzajemnych stosunków pomiędzy narodami wschodniej Europy, które zapewnić im miały bezpieczeństwo poprzez neutralizację Rosji. Powstanie niepodległego państwa polskiego godziło w imperialne plany Rosji bolszewickiej i ograniczało jej ekspansję na zachód. Od 1 listopada 1918 r. toczyły się w Galicji Wschodniej walki z Ukraińcami, a od połowy listopada tegoż roku, w kilka dni po kapitulacji Niemiec na zachodzie, nastąpiła inwazja oddziałów Armii Czerwonej na tereny litewsko-białoruskie. Działania te, zgodnie z planami przywódców Rosji bolszewickiej, były częścią wielkiej operacji militarnej wynikającej z ideologicznych przesłanek rewolucji proletariackiej. Dążyli oni do całkowitego podporządkowania sobie Polski, a następnie zamierzali udzielić zbrojnego wsparcia niemieckim komunistom.

Pierwszy z komunikatów Oddziału III NDWP, opublikowany w omawianym tomie, dotyczy wydarzeń na frontach w dniu 4 stycznia 1919 r. Bardzo szybko, bo od 5 stycznia komunikaty ukazywały się dwa razy dziennie. Początkowo obejmowały one swym zasięgiem tereny wykraczające poza ziemie wschodnie Rzeczypospolitej, m.in. Podlasie, Wielkopolskę, Morawy Czeskie oraz Śląsk i Śląsk Cieszyński. Po zakończeniu Powstania Wielkopolskiego i konfliktu zbrojnego z Czechosłowacją oraz w sierpniu 1919 r. z Zachodnioukraińską Republiką Ludową, komunikaty Oddziału III NDWP dotyczyły głównie wydarzeń militarnych wojny polsko-bolszewickiej.

Początkowo komunikaty nosiły nazwę Raportów Operacyjnych, a od 22 stycznia Komunikatów Operacyjnych. Od 12 września 1919 r. Oddział III NDWP rozszerzył nazwę na

Komunikaty Operacyjne Frontu Wschodniego, od 22 października 1920 r. zaś — na Komunikaty Sytuacyjne Frontu Wschodniego.

Komunikaty Oddziału III NDWP stanowią swoiste kalendarium wszystkich niemalże potyczek i bitew stoczonych przez Wojsko Polskie w latach 1919-1920 z oddziałami Armii Czerwonej. Szczególne znaczenie dla oceny wyników poszczególnych faz kampanii na Wschodzie stanowi zasięg zajętych terenów, przybliżone liczby wziętych do niewoli jeńców oraz zdobyczy, zwłaszcza broni i sprzętu.

Komunikat operacyjny z 22 kwietnia 1919 r. donosi o całkowitym zajęciu przez polskie oddziały Wilna. Niepełny jest natomiast komunikat operacyjny z 9 sierpnia 1919 r., który charakteryzuje wyłącznie działania Frontu Wołyńskiego, nie informuje zaś o sytuacji na Froncie Litewsko-Białoruskim. Ważnym wydarzeniem w dniu 8 sierpnia 1919 r. na tym froncie było zajęcie Mińska.

W wielu dokumentach uwagę czytelnika zwracają informacje na temat postawy chłopów białoruskich, litewskich i ukraińskich, którzy na ogół współpracowali z oddziałami Armii Czerwonej bądź zapisywali się do oddziałów partyzanckich, które atakowały Wojsko Polskie (nr 399,400,405). Polskie dowództwo niejednokrotnie było zmuszane do wysyłania ekspedycji karnych przeciwko ludności wiejskiej współpracującej z bolszewikami, np. 7 października 1919 r. w okolicach Dubna na Wołyniu (nr 404) oraz w okolicach Krzemieńca (nr 407).

Komunikaty i raporty informują o intensywnej agitacji bolszewickiej wśród ludności Kresów Wschodnich (nr 226). Bolszewicy agitatorzy w akcji kolportażu ulotek wśród żołnierzy polskich występowali się nawet dziećmi (nr 295).

W opublikowanym tomie występują także komunikaty mówiące o współpracy mniejszości narodowościowo-wyznaniowych Kresów Wschodnich z Wojskiem Polskim (nr 293). Komunikat z 3 sierpnia 1919 r. z Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego informuje o wystąpieniach przeciwko bolszewikom ludności guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej (nr 323). Po zawarciu układu Piłsudski-Petlura, część ludności ukraińskiej zaangażowała się w walkę na tyłach wojsk bolszewickich (nr 613). Komunikaty operacyjne z 9 maja 1920 r. i 12 maja 1920 r. informowały o zajęciu Kijowa przez wojska polskie (nr 615-616).

Począwszy od 5 lipca 1920 r. komunikaty operacyjne Frontu Wschodniego mówią o wielkiej ofensywie sowieckiej Michaiła Tuchaczewskiego i odwróceniu znanym jako Frontem Północno-Wschodnim (nr 670-708). Kolejne komunikaty Oddziału III NDWP (nr 709-724) dotyczą już przebiegu Bitwy Warszawskiej. Informują one o najważniejszych wydarzeniach militarnych na odcinkach Frontów: Północnego, Środkowego i Południowego w dniach 13-28 sierpnia 1920 r. Charakteryzują zarówno przebieg walk na przedpolach Warszawy, m.in. pod Radzyminem i Ossowem, wkład w rozbięcie wojsk Tuchaczewskiego 5. Armii gen. Sikorskiego, operującej na Mazowszu Północnym oraz ukazują olbrzymie efekty uderzenia Grupy Wojsk Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego znanym jako Wieprza. Uważny czytelnik komunikatów operacyjnych dostrzeże wysiłki Naczelnego Dowództwa WP mające na celu maksymalne wykorzystanie efektów uderzenia znanym jako Wieprza, zauważy również m.in. próby zsynchronizowania działań Grupy Uderzeniowej Piłsudskiego z działaniami Frontu Północnego gen. Józefa Hallera.

Ostatnie komunikaty tej części tomu ilustrują proces wygasania walk w końcowym etapie Bitwy Warszawskiej oraz przedstawiają przegrupowanie polskich oddziałów do działań na nowych kierunkach operacyjnych, a zwłaszcza na Froncie Południowym (Ukraińskim).

Dla historyków zajmujących się dziejami militarnymi wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. kapitalne znaczenie mają komunikaty operacyjne informujące o przebiegu walk z 1. Armią Konną Budionnego pod Zamościem, Hrubieszowem i Komarowem oraz o przebiegu Bitwy Niemeńskiej, w której ostatecznie oddziały Armii Czerwonej zostały rozbite. 12 października 1920 r. w Rydze podpisano preliminaryjny traktat pokojowy i zawarto umowę rozejmową. Niebawem nastąpiło dobrowolne wycofanie się wojsk polskich na ustaloną w Rydze linię demarkacyjną.

Ostatnią część recenzowanego tomu cennych materiałów źródłowych do dziejów wojny polsko-bolszewickiej 1919-1920 r. stanowią Komunikaty Sytuacyjne (nr 779-962), poczynwszy od 22 października 1920 r. aż do 25 kwietnia 1921 r. Wzbogacają one naszą wiedzę o uwarunkowaniach dotyczących ostatecznego ukształtowania granicy wschodniej Drugiej Rzeczypospolitej. Granica ta nie satysfakcjonowała ani większości Polaków, ani ich sąsiadów. Dalszej wojny nie była jednak w stanie prowadzić ani Polska, ani bolszewicka Rosja.

Autorom tomu I omawianej edycji Komunikatów Oddziału III NDWP udało się przedstawić niemal wszystkie komunikaty operacyjne i sytuacyjne, jakie zachowały się w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego w Rembertowie. Dokumenty te publikowane są na ogół po raz pierwszy.

Naukowy charakter publikacji znalazł swój wyraz w metodzie opracowania poszczególnych dokumentów. Każdy z nich opatrzono kolejnym numerem, nagłówkiem, metryczką oraz sporadycznie przypisami. W nagłówkach podano datę oraz przy pierwszej partii komunikatów (do 15 maja 1919 r.) porę dnia wystawienia dokumentu. Autorzy określili w metryczce charakter każdego dokumentu (oryginał, odpis), jego formę zewnętrzną (druk, maszynopis powielany) oraz sygnaturę. Zgodnie z zasadami edytorskimi materiałów do najnowszej historii Polski, pominięto cechy kancelaryjne dokumentów (rozdzielniki, numery podawcze, parafy). Treść dokumentów przedstawiona została z zachowaniem stylu oryginału. Zgodnie z obecnie stosowanymi zasadami poprawiono pisownię nazwisk. Gdy treść przekazu nie była jasna bądź zauważono błędy, Autorzy tomu dokonali poprawek językowych.

Wielkim walorem recenzowanego tomu *Komunikatów Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego* jest zestawienie jednostek wojskowych, zarówno polskich, jak i sowieckich wschodnich sojuszników Polski z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. Historykom wojskowości wiele kłopotów sprawiają zagadnienia dotyczące organizacji i reorganizacji oddziałów i związków taktycznych WP, biorących udział w wojnie 1919-1920 r. Z całą ostrością ujawniły się zaniedbania w dziedzinie polskiej genealogii wojskowej. Wojsko Polskie u progu Drugiej Rzeczypospolitej tworzyło mozaikę nie tylko uzbrojenia, mundurów, regulaminów, języka wojskowego, ale również zasad organizacyjnych wyrażających się m.in. w różnorodnym nazewnictwie i numeracji jednostek wojskowych. Wydawcy, pragnąc ograniczyć ingerencję w treść komunikatów dla dywizji Wojska Polskiego formowanych w kraju, zachowali oznaczenie DP, a dla dywizji armii Józefa Hallera — dyw. strzeleckie. Dla formacji obcych zastosowano dodatkowy zapis: dywizje sowieckie, litewskie, ukraińskie czy niemieckie. Wyjaśnienie często zamieszczano w nawiasie kwadratowym.

Zamieszczony w tomie indeks jednostek wojskowych stanowi doskonałą pomoc naukową dla historyków wojskowości, piszących monografie poszczególnych formacji wojskowych, odtwarzających szlak bojowy poszczególnych jednostek WP z okresu wojny 1919-1920.

Praca zaopatrzona została także w indeksy nazwisk i nazw geograficznych. Nazwy geograficzne na terenach obecnie wchodzących w skład państwa polskiego zostały uwspółcześnione, a w przypadku obszarów, które znalazły się poza jego granicami, wydawcy posłużyli się

nazwami z wojskowych map, opracowanych na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych przez Wojskowy Instytut Geograficzny. Sporej ilości nazw nie udało się jednak zweryfikować — te zostały opatrzone znakiem zapytania w tekście lub w indeksie nazw geograficznych.

Reasumując, wydany pięknie tom *Komunikatów Oddziału IIIINDWP* znakomicie wzbogaca i porządkuje naszą wiedzę na temat poszczególnych faz wojny o niepodległość i granice Rzeczypospolitej w latach 1919-1921. Z całą pewnością sięgnie do niego wielu badaczy najnowszych dziejów Polski. Z niecierpliwością należy też oczekiwać na ukazanie się dwóch kolejnych tomów tak bardzo potrzebnej edycji źródeł do dziejów polskiej wojskowości, uwzględniających sytuację wewnętrzną w kraju oraz politykę zagraniczną Drugiej Rzeczypospolitej.

Janusz Szczepański
Pułtusk

Maria Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924-1939*, Warszawa 1999, Wyd. Dialog, ss. 354

Lektura i analiza tej monografii pozwala stwierdzić, że zawiera ona obszerną wiedzę na temat, który można by określić jako kompleks zagadnień polsko-francuskich w okresie między dwiema wojnami światowymi. Problematyka ta jest uprawiana przez Marię Pasztor z wnikliwością wynikającą z szerokiej znajomości francuskich archiwaliów, prasy i publicystyki, pamiętników francuskich polityków, literatury naukowej tego kraju. Baza, na której powstała recenzowana praca, przynosi z heurystycznego punktu widzenia niemałą satysfakcję. Autorka wprowadza do obiegu naukowego nowy, obszerny materiał dokumentacyjny i zaspokaja nawet bardzo wysokie wymagania. W tej monografii akcent jest wyraźnie przesunięty na Francję, co stwarza pewne novum w badaniach tego obszaru spraw. Istnieją bowiem w polskiej historiografii prace na temat stosunków polsko-francuskich, w których Polska wysunięta jest na plan pierwszy i siłą rzeczy jej polityka wobec Francji charakteryzowana jest szerzej niż polityka Francji. To przesunięcie akcentu w pracy Marii Pasztor jest więc korzystne z punktu widzenia komplementarnego podejścia do badań nad dziejami stosunków polsko-francuskich.

Drugi — godny podkreślenia walor tej monografii — to głębokość i szeroki zakres badań nad polityką francuską wobec Polski. O wartości tych badań zadecydowały przede wszystkim dłuższe pobyty autorki we Francji i w Belgii oraz gruntowne przebadanie tamtejszych zasobów archiwalnych dotyczących spraw polskich. Udało się jej dotrzeć do tak ważnych zespołów francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych jak: papiery wybitnych polityków francuskich — René Massigli i Alexis Léger — dyrektorów politycznych Quai d'Orsay, Leon Noel — ambasador w Warszawie i inni.

W Archiwum Narodowym Francji studiowała papiery francuskich premierów i ministrów spraw zagranicznych: Edouarda Daladiera, Léona Bluma, André Tardieu, Josepha Boncoura i innych polityków; miała tam dostęp do raportów posłów i ambasadorów w Warszawie: Hectora Panafieu, Jules'a Laroche'a, Léona Noela. Tam przebadala także archiwum agencji Havasa. Autorka uzyskała dostęp do francuskich archiwów wojskowych, w tym Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych, Biura Sztabu Generalnego (sprawy wywiadu i kontrwywiadu), przebadala niezwykle istotne dla podjętego tematu sprawozdania Francuskiej Misji Wojskowej działającej w Polsce od 1919 r. do początku lat trzydziestych oraz raporty francuskich